

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)

A Study of the Relationships Between the Government of Siam and the Malay States in the Early Rattanakosin Era (1782-1851)

พินชกร นามดี*

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายู ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยามสามารถฟื้นตัวจากการ โจมตีของพม่าใน พ.ศ. 2310 โดยสยามมีความ พยายามขยายอิทธิพลของตนลงไปยังปลาย คาบสมุทรมลายู เช่นเดียวกับ พม่า และบริษัท อินเดียนตะวันออกของอังกฤษ สยามมีความ พยายามที่จะปกครองรัฐมลายูในฐานะประเทศราช ให้รัดกุมเข้มแข็งกว่าในสมัยสุโขทัยเรื่อยลงมาถึง สมัยกรุงธนบุรีในการศึกษา จะพิจารณาถึงลักษณะ ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายูในด้าน ต่างๆ ผลดีผลเสียเกี่ยวกับพระบรมราชาไชยาใน การแก้ไขปัญหของพระมหากษัตริย์สยามในการ ปกครองรัฐมลายู สาเหตุและที่มาของการต่อต้าน อำนาจสยามของรัฐมลายูและผลที่ตามมา ศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐมลายู กับหัวเมืองปักษ์ใต้ อื่นๆ และบทบาทหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลาอันเป็นเมืองตัวแทนศูนย์อำนาจ ของสยามในบริเวณคาบสมุทรมลายูกับการมีหน้าที่ กำกับดูแล และปกครองรัฐมลายูในด้านต่างๆ

ผลการวิจัยเรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะความ สัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายูซึ่งตั้งอยู่บน รากฐานของผลประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และความมั่นคงของรัฐที่มีความเปลี่ยนแปลงใน แต่ละยุคสมัย รวมถึงชี้ให้เห็นว่าพระบรมราชาไชยา ต่างๆ ของพระมหากษัตริย์สยามนั้น เมื่อนำไป บังคับใช้แล้วประสบความสำเร็จ และหรือประสบ ความล้มเหลวประการใด

คำสำคัญ: รัฐมลายู, ความสัมพันธ์ระหว่าง สยามกับรัฐมลายู, คาบสมุทรมลายู, ความขัดแย้งระหว่างสยามกับรัฐมลายู สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น

ABSTRACT

This research investigates the relationships between the government of Siam and the Malay states in the early Rattanakosin era (1782-1851). This was the period in which Siam was recovering from severe defeat by the Burmese in 1767. In this period, Siam tried to expand its influence throughout the Malay peninsula like Burma and the British East India Company did. Siam tried to govern the northern Malay states as tributary states in a more complete fashion than in the past, in which the types of suzerainty were exercised by Siamese governments from Sukhothai period through Thonburi period.

This study explores the relationships between Siam and the Malay states in various aspects. It also studies the advantages and disadvantages of Siamese policies in governing the Malay states. In addition, it investigates Malay's resistance to Siamese dominance and the consequences of the ensuing conflicts.

* นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Furthermore, the research examines the relationships between the northern Malay states and the southern Siam provinces, as well as the roles and obligations of Nakhon Sri Thammarat and Songkhla as powerful Siamese provinces in Malay Peninsula. These two provinces are authorised to administer and control the Malay states.

The results show the relationships between Siam and the Malay states which based on political, economic and states security benefits and varied from period to period. Research findings also provided evidence whether the implementation of the Siamese policies is successful or not.

Keywords: Malay states, Relationships between Siam and the Malay States, Malay Peninsula, Conflicts between Siam and the Malay States, the early Rattanakosin era

บทนำ

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รัฐมลายูมีความสัมพันธ์กับรัฐซึ่งมีที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ของประเทศไทยในปัจจุบันมาเป็นเวลานานแล้ว ดังปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่ารัฐมลายูมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นรัฐบริวารของสุโขทัย ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงยืนยันถึงลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว ในหนังสือจดหมายเหตุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งแต่สมัยโบราณ¹ ซึ่งหากจะอธิบายให้ละเอียดถึงความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวระหว่างรัฐสยามและรัฐมลายู อาจกล่าวได้ว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของการมีผลประโยชน์ร่วมกันในด้าน

ต่างๆ เป็นสำคัญ เช่น ผลประโยชน์ร่วมกันทางด้านเศรษฐกิจ ทางด้านความปลอดภัยของรัฐ หรือแม้กระทั่งผลประโยชน์ทางด้านการเมือง ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ ยืดหยุ่นและสามารถต่อรองกันได้ รัฐที่เป็นเจ้าบริวารการไม่ได้เข้าไปครอบงำรัฐมลายูในลักษณะที่เป็นแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ดังนั้นรัฐมลายูในสมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรีต่างมีอิสระในการจัดการกิจการภายในของตนอย่างเต็มที่ เพียงแต่ต้องส่งมอบมาศหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทองเพื่อแสดงความภักดี และเพื่อแสดงออกถึงความต้องการเป็นที่พึ่งพิงทางการเมืองในฐานะศูนย์อำนาจเล็กที่มีความจำเป็นต้องพึ่งพิงศูนย์อำนาจที่ใหญ่กว่า

ความสัมพันธ์ในลักษณะที่ศูนย์อำนาจจากส่วนกลางไม่สามารถที่จะเข้าไปปกครองหรือดูแลได้อย่างใกล้ชิดนี้อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น เมื่อศูนย์อำนาจที่ใหญ่กว่าอ่อนแอลงหรือเกิดศูนย์อำนาจใหม่ที่ใหญ่ และเข้มแข็งกว่า ศูนย์อำนาจเดิมและมีความสามารถที่จะให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มากกว่า ศูนย์อำนาจที่มีความสัมพันธ์อยู่เดิม หรือแม้กระทั่งเมื่อรัฐมลายูมองว่าตนเองมีความเข้มแข็งพอที่จะไม่ต้องพึ่งพิงศูนย์อำนาจใหญ่อีกต่อไป รัฐมลายูก็พร้อมที่จะตีตัวออกห่าง หรือยุติความสัมพันธ์แล้วหันไปหาศูนย์อำนาจใหม่ที่เข้มแข็งกว่าอย่างเช่น เมื่อกรุงศรีอยุธยาต้องพ่ายแพ้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310 รัฐมลายูต่างๆ ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าว หรือแม้กระทั่งเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ที่สุดของหัวเมืองปักษ์ใต้ต่างก็ตั้งตัวเป็นอิสระ² ความสัมพันธ์ในลักษณะแบบหลวมๆ ดังกล่าวได้เกิดเปลี่ยนแปลงไปในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ทรงผนวกรัฐมลายูทางตอนเหนือ ได้แก่ ไทรบุรี ปัตตานี

¹ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยคำอธิบายของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2530), หน้า 3.

² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

กลันตัน และตรังเข้ามาเป็นรัฐบรรณาการหรือประเทศราชของสยามได้เป็นผลสำเร็จใน พ.ศ. 2328 ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเกิดสงคราม 9 ทัฬ อันเป็นสงครามครั้งใหญ่ระหว่างสยามกับพม่า กล่าวคือในสงคราม 9 ทัฬนี้พม่าได้ยกทัพเข้ามารุกรานสยามด้วยกันหลายเส้นทาง ทางหัวเมืองปักษ์ใต้เองในขณะนั้นได้ถูกทัพของพม่าโจมตีเช่นเดียวกัน และได้เสียแก่พม่าเกือบทั้งหมดตั้งแต่ฝั่งตะวันตกคือชุมพรไปจนกระทั่งถึงฝั่งตะวันออกคือ นครศรีธรรมราช เพราะ กำลังคนของสยามในช่วงเวลานั้นยังมีกำลังคนไม่เพียงพอในการที่จะออกไปรับศึกพม่าที่ยกเข้ามาทั้งหมด สยามไม่สามารถแบ่งทัพมารบกับพม่าเพื่อรักษาหัวเมืองปักษ์ใต้ได้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปล่อยหัวเมืองปักษ์ใต้แล้วมุ่งต่อต้านข้าศึกที่เป็นทัพหลวงของพระเจ้าปะดุงที่กำลังจะเดินทัพเข้ามาประชิดกรุงเทพฯ ก่อนเป็นอันดับแรก³

จนเมื่อสยามสามารถผลักดันทัพหลวงของพม่าออกจากราชอาณาจักรได้เป็นที่เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงมีพระราชดำริที่จะตีเอาหัวเมืองปักษ์ใต้คืนจากพม่า ดังนั้นพระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระอนุชาธิราชลงไปทำศึก เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรฯ ได้เสด็จลงไปรบกับพม่าและจัดระเบียบหัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น นครศรีธรรมราช และพัทลุงเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จไปตั้งทัพอยู่ที่เมืองสงขลาแล้ว มีพระราชดำริเกี่ยวกับรัฐมลายูว่า

เมืองมลายูเคยเป็นข้าขอบขัณฑสีมา แต่ครั้งกรุงเก่า ครั้นกรุงเก่าเสียแก่พม่าแล้ว พวกเมืองมลายูต่างพากันกระด้างกระเดื่อง เจ้ากรุงธนบุรียังหาได้ปราบปรามหัวเมืองมลายูเรียบร้อยทั่วไป

ตั้งแต่ก่อนไม่...กำลังก็พร้อมอยู่ที่เมืองสงขลาสมควรจะปราบปรามหัวเมืองมลายูให้มาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาตั้งแต่ก่อน⁴

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทมีพระราชบัญชาให้สุลต่านรัฐมลายูทางตอนเหนือได้แก่ ไทรบุรี ปัตตานี ตรังกานู และกลันตัน เข้ามาเฝ้าแต่ปรากฏว่ารัฐมลายูทั้ง 4 เมืองต่างเพิกเฉยไม่ได้เดินทางเข้ามาเฝ้า จึงมีรับสั่งให้ตีรัฐปัตตานี ซึ่งเป็นรัฐชายแดนที่ติดกับเมืองสงขลา ก่อนเป็นอันดับแรกภายหลังจากทรงตีปัตตานีอันเป็นรัฐหน้าด่านได้แล้วนั้นบรรดารัฐมลายูอื่นๆ ต่างพากันหวาดกลัวจึงพากันนำเงินต้นไม้ออกเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายยอมเป็นรัฐบรรณาการตั้งแต่ก่อน งานวิจัยทางประวัติศาสตร์ของ อิบรอฮิม ชุกรี ซึ่งเป็นของนักวิชาการท้องถิ่นชาวปัตตานีได้ให้เหตุผลถึงความพ่ายแพ้ของปัตตานีและการยอมรับอำนาจสยามของรัฐมลายูที่เหลือว่า มาจากขุมกำลังที่พร้อมและอีกหมื่นในการศึกของสยามซึ่งผิดกับรัฐมลายูที่ห่างเหินจากการจับอาวุธมาเป็นเวลานานและรัฐมลายูทั้งหลายต่างแตกแยกไม่สามารถที่จะรวมตัวกันเป็นเอกภาพพอที่จะต้านทานกองทัพของสยามได้⁵ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นสยามปกครอง 4 รัฐมลายูอยู่นานถึง 124 ปี (ยกเว้นปัตตานีและสตูลที่ภายหลังได้ถูกสยามผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ตลอดระยะเวลาที่ยาวกว่าปีที่รัฐมลายูต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจและการปกครองของสยามในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น พระมหากษัตริย์ของสยามได้ทรงมีนโยบายที่จะปกครอง 4 รัฐมลายูให้มั่นคงและยั่งยืนที่สุด อันมีสาเหตุมาจาก

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2526), หน้า 75.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-84.

⁵ อิบรอฮิม ชุกรี, ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี, แปลโดย หะสัน หมัดหมาน และ มะหามะซาก็ เจ๊ะหะ (กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2549), หน้า 51.

ที่ พม่า ญวน รวมไปถึงมหาอำนาจตะวันตกอย่าง เช่น อังกฤษ ต่างมีจุดมุ่งหมายในการขยายอิทธิพลของตนลงมาภายในบริเวณคาบสมุทรมาลายู ดังนั้น ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สยามได้พยายามกระชับการปกครองรัฐมาลายูอย่างใกล้ชิดและเข้มงวดยิ่งขึ้น ซึ่งเดิมนั้นพระมหากษัตริย์ของอาณาจักรสยามในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่าง สุโขทัย อโยธยาหรือแม้กระทั่งธนบุรีนั้น ไม่มีพระราชดำริหรือพระบรมราโชบายที่จะเข้าไปควบคุมและปกครองรัฐมาลายูอย่างจริงจังในลักษณะเช่นนี้มาก่อน การที่สยามพยายามควบคุมและปกครองรัฐมาลายูอย่างเข้มงวดเช่นนี้ ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมาลายูซึ่งเดิม เป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ ต่อร่องกันด้วยผลประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่นการเมือง ความมั่นคงระหว่างรัฐและเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง

สยามได้พยายามเข้าไปมีบทบาทและครอบงำรัฐมาลายูในด้านต่างๆ อย่างจริงจังมากขึ้นโดยการวางนโยบายด้านต่างๆ ผ่านหัวเมืองสำคัญทางบกซึ่งได้ 2 เมืองคือเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองพระยามหานครหรือเมืองชั้นเอก และเมืองสงขลาซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นโท กรุงเทพฯ อันเป็นศูนย์อำนาจจากส่วนกลางได้ปกครองรัฐมาลายูอย่างใกล้ชิดขึ้นในลักษณะที่เป็นผู้กำหนดนโยบายแล้วให้นครศรีธรรมราช และสงขลานำไปบังคับใช้กับรัฐมาลายูทั้ง 4 การที่กรุงเทพฯ เลือกที่จะปกครองรัฐมาลายูโดยผ่านหัวเมืองทั้ง 2 นั้น มีหลายเหตุผลด้วยกัน นอกจากลักษณะพื้นที่ที่ตั้งตามภูมิรัฐศาสตร์ของทั้ง 2 เมืองที่มีความเหมาะสมมากกว่ากรุงเทพฯ แล้ว ทั้งเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลาต่างก็มีความสัมพันธ์กับหัวเมืองมาลายูในด้านต่างๆ อย่างใกล้ชิดและลึกซึ้งมาโดยตลอดไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางการเมือง หรือทางด้านเศรษฐกิจ จากเหตุผลดังกล่าวทำให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองสงขลาได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ เช่นการกราบบังคมทูลเกล้าฯ เสนอชื่อเจ้านายของรัฐมาลายูที่ฝึกฝนตนเองขึ้นเป็นสุลต่าน หรือแม้กระทั่งการ

ส่งลูกหลานตนเองเข้าว่าราชการแทนสุลต่านเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองก็ตาม ล้วนก่อให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ มากมายในประวัติศาสตร์ซึ่งมีทั้งคุณและโทษต่อราชอาณาจักรสยาม การเข้าไปมีบทบาทในรัฐมาลายูของเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลาในด้านต่างๆ ตามนโยบายที่ส่วนกลางมอบหมายให้ นั้นได้นำไปสู่การแก่งแย่งกันในเชิงอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในหัวเมืองปักษ์ใต้ จนนำไปสู่การเกิดปฏิกริยาต่อต้านจากรัฐมาลายูในรูปแบบต่างๆ และสุดท้ายปฏิกริยาต่อต้านดังกล่าวได้บานปลายจนกลายเป็นสงครามหลายครั้ง (ปัตตานี 2 ครั้งใน พ.ศ. 2333 และ 2351, ไทรบุรี 2 ครั้งใน พ.ศ. 2374 และ 2381) เมื่อเกิดปฏิกริยาต่อต้านจากรัฐมาลายูนั้น เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาซึ่งมีหน้าที่ควบคุมและดูแลรัฐมาลายูทั้ง 4 โดยตรงนั้น ไม่สามารถที่จะควบคุมและยุติการต่อต้านด้วยตนเองได้ ทุกครั้งที่รัฐมาลายูพยายามที่จะคืนดินเพื่อปลดแอกตนเองออกจากสยามจนเกิดเป็นสงครามแต่ละครั้งนั้น ทางกรุงเทพฯ ต้องส่งทัพใหญ่ลงไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาปราบปรามอยู่ทุกครั้งไป

สยามประสบปัญหายุ่งยากหลายประการในการปกครองรัฐมาลายูตอนเหนือทั้ง 4 เช่น การพยายามต่อต้านอำนาจของปัตตานี 2 ครั้งใน พ.ศ. 2333 และ 2351 การต่อต้านของไทรบุรี 2 ครั้งใน พ.ศ. 2374 และ 2381 ต้องช่วยระงับปัญหาการเมืองภายในระหว่างสุลต่านกับบรรดาเครือญาติ(กรณีการพิพาทระหว่างสุลต่านกัลันตันกับบรรดาพี่น้อง พ.ศ.2381, พ.ศ. 2383) รวมไปถึงการพยายามสร้างดุลอำนาจให้เกิดขึ้นในบริเวณคาบสมุทร(ลดบทบาทตระกูล ณ นครและฟื้นฟูเมืองสงขลา) เมื่อสยามมีความพยายามที่จะกระชับอำนาจการปกครองของตนในรัฐมาลายูให้เข้มแข็งมากกว่าในสมัยอยุธยา และธนบุรี ทางด้านรัฐมาลายูทั้ง 4 ก็ได้ออกมาต่อต้านการปกครองของสยามในรูปแบบต่างๆ อย่างไรก็ตามความวุ่นวายในรัฐมาลายูไม่ได้เกิดมาจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง

เพียงประการเดียว ต้องยอมรับว่ารัฐมลายูเองก็พยายามดิ้นรนที่จะหาทางออกจากอำนาจที่บีบรัดมากเกินไปของสยามอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน อีกทั้งในช่วงเวลานั้นดังกล่าว หลักความคิดเรื่องรัฐชาติสมัยใหม่ซึ่งมีความชัดเจนเรื่องอาณาเขต ความรู้สึกถึงความเป็นชาติเดียวกัน ความมั่นคงของราชอาณาจักร และบูรณภาพแห่งดินแดนยังไม่เกิดขึ้น ดังนั้นการที่เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาต่างพยายามแสวงหาและกอบโกยผลประโยชน์จากรัฐมลายูเข้าสู่เมืองของตนเพื่อสร้างความเข้มแข็ง ความมั่งคั่งทางด้านเศรษฐกิจ และการเมืองให้มากที่สุด จนเกิดเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ความมั่นคงของราชอาณาจักรต้องสั่นคลอนนั้น นับว่าเป็นเรื่องปกติที่สามารถเกิดขึ้นได้กับราชอาณาจักรโดยทั่วไปภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394) ประกอบด้วยการวิจัยเพื่อศึกษาลักษณะความสัมพันธ์และการปกครองระหว่างสยามกับรัฐมลายู ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรี การวิจัยเพื่อศึกษาสาเหตุ และผลที่ตามมาของการเกิดสงครามครั้งใหญ่ระหว่างสยามกับรัฐมลายู ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394) การวิจัยเพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลาอันเป็นเมืองที่ได้รับมอบอำนาจจากกรุงเทพฯ ให้ควบคุมและดูแลบรรดารัฐมลายูทั้ง 4 อันได้แก่ ปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู การวิจัยเพื่อศึกษาถึงพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์สยามในระหว่าง พ.ศ. 2325-2394 ที่ทรงนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับรัฐมลายู ว่าประสบความสำเร็จ หรือประสบความสำเร็จล้มเหลว และมีอุปสรรคมากน้อยแค่ไหนอย่างไร

ผลการวิจัย

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามและมลายูเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐใหญ่และรัฐเล็กซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตซึ่งเป็นการสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน รัฐที่เป็นศูนย์อำนาจที่ใหญ่กว่าอย่าง สยามจะไม่ลังเลใจในการใช้กำลังเข้าปราบปรามรัฐเล็กที่ “กระด้างกระเดื่อง” แต่ในทางปฏิบัติแล้วความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ไม่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัวนัก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอำนาจ และบารมีของรัฐใหญ่ที่มีความต่อเนื่องและเข้มแข็งมากน้อยแค่ไหนเป็นสำคัญ หมายความว่าในรูปแบบความสัมพันธ์เชิงบรรณาการนี้จะไม่มีความตึงเครียดในลักษณะถาวรตายตัว แต่จะสามารถยืดหยุ่นต่อรองกันด้วยผลประโยชน์ด้านต่างๆ รัฐที่ขนาดเล็กกว่าจำเป็นต้องยอมรับและประนีประนอมกับรัฐขนาดใหญ่เพื่อการดำรงอยู่ของตนเอง และเพื่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และความคุ้มครองในด้านต่างๆ โดยศูนย์อำนาจใหญ่เพียงแต่รับรองสถานะของศูนย์อำนาจที่เล็กกว่าโดยมิได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายใน เจ้าผู้ครองรัฐต่างมีอำนาจในการบริหารราชการภายในของตนเองอย่างเต็มที่ แม้จะมีบางช่วงเวลาเมื่อศูนย์อำนาจใหญ่อ่อนแอลง เช่นประสบปัญหาการเมืองภายในหรือทำศึกสงครามกับศูนย์อำนาจใหญ่อื่นๆ หรือมองว่าตนเองมีความเข้มแข็ง มีพันธมิตร หรือมีศูนย์อำนาจใหญ่อื่นๆ ที่พร้อมจะคุ้มครองและให้ผลประโยชน์กับตนได้มากกว่าศูนย์อำนาจใหญ่เดิม บรรดารัฐเล็กเหล่านี้ก็พร้อมจะฉวยโอกาสแยกตัวเป็นอิสระหรือหันไปยอมรับศูนย์อำนาจใหญ่แห่งใหม่อย่างสมบูรณ์โดยการไม่ยินยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้ แต่สถานการณ์ดังกล่าวนี้จะคงอยู่ไม่นานนัก ทั้งสองศูนย์อำนาจก็จะกลับมามีลักษณะความสัมพันธ์ในลักษณะเดิมอีกครั้งซึ่งอาจจะเกิดขึ้นโดยวิธีทางการทูตระหว่างกัน มีตัวกลางคอยไกล่เกลี่ย หรือการกดดันจากศูนย์อำนาจใหญ่ก็ตาม ซึ่งแม้จะกลับมามีลักษณะความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการเช่นเดิม ศูนย์อำนาจ

ใหญ่ก็ยังคงไม่เข้าไปก้าวก่ายการเมืองภายในของรัฐเล็ก หรือเข้าไปปกครองในลักษณะเบ็ดเสร็จ หากเพียงขอให้รัฐเล็กยอมรับอำนาจและส่งเครื่องราชบรรณาการตามเวลาที่กำหนดให้เท่านั้นก็เพียงพอ

หากจะกล่าวถึงสาเหตุ หรือความจำเป็นที่สยามในสมัยรัตนโกสินทร์ต้องการได้รัฐมลายูเป็นประเทศราชนั้นอาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่ตั้งนี้ ประการแรกก็คือ สยามมองว่ารัฐมลายูทางเหนือนี้มีอาณาเขตประชิดติดกับหัวเมืองปลายแดนของสยาม อย่างนครศรีธรรมราช สงขลา หรือพัทลุง และรัฐมลายูเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์กับบรรดาหัวเมืองปลายแดนของสยามเหล่านั้นในหลากหลายมิติอย่างลึกซึ้งมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยลงมา อีกทั้งรัฐมลายูทางเหนือยังเคยยอมเข้ามาสวามิภักดิ์เป็นประเทศราชสยามมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แม้การเป็นประเทศราชของรัฐมลายูต่อสยามจะขาดหายไปบ้างในบางช่วงเวลาตามบริบททางการเมืองในยุคสมัยนั้นๆ ก็ตามแต่สยามก็ถือว่าตนมีความชอบธรรมที่จะขยายอิทธิพลลงไปยังปลายคาบสมุทรมุทอีกครั้งดังเช่นพระดำรัสของสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท วังหน้าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อาจกล่าวได้ว่า การขยายอิทธิพลลงไปยังปลายคาบสมุทรมุทของกษัตริย์สยามนั้นเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมา ปราบกฏหลักฐานแน่ชัดในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในสมัยอยุธยาที่ส่งกองทัพลงไปทำสงครามกับมะละกา⁶ ความพยายามในการเข้าไปมีอิทธิพลเหนือรัฐมลายูมาโดยตลอดของสยามนี้ส่งผลให้สยามมีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองในรัฐมลายูทางตอนเหนือที่สำคัญอย่างปัตตานี และไทรบุรีในบางช่วงเวลาตามแต่บริบททางการเมืองและปัจจัยด้านอื่นๆ จะเกือหนุน ดังนั้นเมื่อสยามในสมัย

รัตนโกสินทร์สามารถฟื้นตัวและมีความปรักปรำพร้อมทั้งด้านกำลังคน และอาวุธเช่นนี้ประกอบกับรัฐมลายูไม่ได้เข้มแข็งเหมือนดั่งในสมัยก่อน ก็เป็นเรื่องธรรมดาที่สยามจะถือเป็นโอกาสอันดีที่ตนจะกลับเข้าไปสถาปนาอิทธิพลเหนือรัฐมลายูอีกครั้ง ประการที่สองคือเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ รัฐมลายูนั้นอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติอันเป็นประโยชน์ต่อสยามในการนำไปพัฒนาราชอาณาจักร และนำไปเติมเต็มในส่วนที่สยามยังมีไม่พอเพียง ยกตัวอย่างเช่น เมื่อสยามสามารถตีปัตตานีแตก จนไทรบุรีและตรังกานยอมเข้ามาสวามิภักดิ์ สยามได้มีการขนข้าวเติมลำเรือจากรัฐมลายูกลับไปกรุงเทพฯ⁷ นอกจากนี้การที่สยามได้รับเครื่องราชบรรณาการจากรัฐมลายู 3 ปีต่อครั้งนั้นถือเป็นผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เครื่องราชบรรณาการนอกจากจะมีต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองแล้วยังประกอบไปด้วย ทองคำ ทราย ผ้าชนิดต่างๆ พรม หวาย ไม้พลอง ซึ่งสยามได้รับครั้งหนึ่งเป็นจำนวนมาก⁸ เฮนรี เบอร์นี่ ทูตของบริษัทยินดีเตวันออกของอังกฤษซึ่งเดินทางมาเจรจากับสยามในเรื่องการค้าและการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการจดบันทึกเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณ รัฐมลายูทางตอนเหนือเอาไว้ว่า อาณาเขตที่ติดต่อกันระหว่างปัตตานีและไทรบุรีมีดีบุกอยู่เป็นจำนวนมากสามารถผลิตได้ถึง 1,000 หาบ ส่วนกลันตันนั้นเป็นแหล่งผลิตพริกไทย ทองคำ และดีบุก พริกไทยที่กลันตันและตรังกานผลิตได้ 2,000 ตัน ในขณะที่ไทรบุรีนั้นมีดีบุกและพริกไทยเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีไม้ไผ่ เปิด และผลิตข้าวเปลือกออกสู่ตลาดได้อย่างน้อยปีละ 2,000 เกวียน ซึ่งทำรายได้ให้แก่สุลต่านถึงปีละ 42,000 ดอลลาร์สเปน⁹

⁶ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411). (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต:มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2515), หน้า 27.

⁷ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 1-2 (กรุงเทพฯ: ป. พิเศษการพิมพ์, 2506), หน้า 126.

⁸ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

ลักษณะการปกครองของสยามต่อประเทศราช ทั้ง เขมร ลาว และรัฐมลายูมีลักษณะโดยภาพรวมแล้วคล้ายคลึงกันกล่าวคือ ประเทศราชเหล่านี้ต้องส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าถวายต่อกษัตริย์สยามตามกำหนด ส่วนระยะเวลาในการกำหนดส่งนั้นไม่มีกำหนดไว้แน่นอนชัดเจน แต่มีปรากฏในหลักฐานว่า เขมรส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการมาถวายทุกปี แต่ในขณะที่รัฐมลายูปรากฏหลักฐานว่าส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการถวาย 3 ปีต่อครั้ง¹⁰ ทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่าเรื่องกำหนดส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการนั้นคงขึ้นอยู่กับความใกล้ชิด ความสัมพันธ์และระยะทางระหว่างรัฐเจ้าอธิราชกับประเทศราชเป็นสำคัญ นอกจากนี้เมื่อเกิดศึกสงครามประเทศราชจำเป็นจะต้องส่งกองทัพมาช่วยในราชการด้วยดังเช่นเมื่อครั้งที่ปัตตานีทำที่ส่งกองทัพมาช่วยอยุธยารบกับพม่าในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเมื่อคราวสงครามช้างเผือกแล้วกลับเข้าโจมตีพระราชวังใน พ.ศ. 2106¹¹ กล่าวโดยสรุปคือพระบรมราชโองบายของกษัตริย์สยามที่มีต่อรัฐมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนกระทั่งถึงก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 มีความพยายามที่จะปกครองโดยการกระชับอำนาจให้รัดกุมและเข้มแข็งมากยิ่งขึ้นกว่าในสมัยอยุธยา แต่กระนั้นก็ยังคงตั้งอยู่บนแนวคิดจักรพรรดิราชาธิราชซึ่งมุ่งที่จะรักษาความสัมพันธ์กับผู้ปกครองพื้นเมืองในฐานะเจ้าอธิราช ซึ่งเน้นถึงความภักดีและสวามิภักดีในฐานะศูนย์อำนาจเล็กที่พึงปฏิบัติต่อศูนย์อำนาจใหญ่ รัฐมลายูยังคงดำเนินนโยบายภายในของตนได้อย่างกิ่งอิสระ

สงครามระหว่างสยามกับรัฐมลายูเกิดขึ้นถึง 4 ครั้งในช่วง พ.ศ. 2325-2394 ทั้งนี้ก็เป็นเพราะสยามผนวกรัฐมลายูทางตอนเหนือเข้ามาเป็นประเทศราชด้วยการทำสงคราม เช่นสงครามระหว่างสยามกับปัตตานีใน พ.ศ. 2328¹² และการเข้าโจมตีและยึดครองไทรบุรีใน พ.ศ. 2365¹³ ซึ่งใน พ.ศ. 2328 นั้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของปัตตานี อย่างเช่นงานวิจัยของ ชูกรี หรือ อัลฟัลตานีได้บันทึกไว้อย่างละเอียดว่า ฝ่ายสยามได้เผาและปล้นสิ่งของทรัพย์สินทุกอย่างของประชาชนรวมทั้งเผาพระราชวังสุลต่าน “ประวัติศาสตร์ปัตตานี” ของ อัลฟัลตานี ได้กล่าวว่าการทัพสยามได้กวาดต้อนจับกุมชาวปัตตานีขึ้นมายังกรุงเทพฯ เพื่อนำมาเป็นเชลย หรือนำมาเป็นทาสอีกด้วย¹⁴ เรื่องการกวาดต้อนคน หรือการริบทรัพย์สินเผาทำลายสิ่งของต่างๆ ตามหลักฐานที่ทางฝ่ายมลายูกลับเอาไว้นั้นหากมองผ่านมุมมองของผู้พ่ายแพ้และผู้เสียหายอย่างปัตตานีก็จะดูเป็นการทารุณโหดร้าย ซ้ำเติมคนตกทุกข์ได้ยากซึ่งเดิมก็ร้อนด้วยไฟสงครามอยู่แล้วให้ร้อนด้วยไฟแค้นที่ต้องพลัดที่นาคาที่อยู่มากขึ้นไปอีก แต่หากจะมองผ่านมุมมองของสยามแล้วการกระทำดังกล่าวถูกมองว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่มีมาช้านาน และชอบธรรม ดังคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในเรื่องธรรมเนียมการกวาดต้อนเชลยในหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ¹⁵ ในขณะที่เมืองนครศรีธรรมราช โจมตีและยึดครองไทรบุรีใน พ.ศ. 2365 นั้นโลกมลายูถือเป็นการทำลายสิทธิอันชอบธรรมในการปกครองไทรบุรีซึ่งสืบทอดเชื้อสายตระกูลกันมาด้วยความชอบธรรมและถูกต้องอย่างสิ้นเชิง จน

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-31.

¹¹ อาเหม็ด ฟาที อัลฟาตานี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 10-11.

¹² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 83-84.

¹³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 143.

¹⁴ อาเหม็ด ฟาที อัลฟาตานี, ประวัติศาสตร์ปัตตานี, แปลโดย นีอับลูราภิ ศิริเมธากุล (ปัตตานี: สถาบันสมุทรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2543), หน้า 45.

¹⁵ หลวงอุดมสมบัติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 255-256.

กระทั่งสุดท้ายไทรบุรีต้องหลบหนีกลายเป็น “เจ้าไร้รัฐ” ราชการเห็นเร่ร่อนอยู่ภายนอกไทรบุรีเป็นเวลาเกือบ 10 ปี อย่างไรก็ดีศรีบรรดาชาวเมืองไทรบุรีย่อมมีความรู้สึกสะเทือนใจ และมีความรู้สึกโกรธหรือคับแค้นใจต่อสยามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความสัมพันธ์และการปกครองระหว่างสยามและรัฐมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีความเกี่ยวข้องโยงใยกับหัวเมืองต่างๆบนคาบสมุทรมลายู เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ตลอดจนจนถึงประเทศอังกฤษมหาอำนาจตะวันตกที่พยายามแผ่ขยายอิทธิพลของตนเข้ามาเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า และการเมือง แต่เริ่มแรกเมื่อที่สยามผนวกรัฐมลายูเข้ามาเป็นประเทศราชตั้งแต่ พ.ศ. 2328 นั้น รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้รัฐมลายูทั้ง 4 อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช แต่ภายหลังเมื่อปัตตานีแข็งเมืองทำสงครามต่อต้านอำนาจสยามใน พ.ศ. 2333¹⁶ เมืองสงขลาถูกทัพปัตตานีตีจนแตก รัชกาลที่ 1 จึงทรงโปรดให้กองทัพกรุงเทพฯ ยกลงไปช่วยเมืองสงขลาแต่เมื่อกองทัพกรุงเทพฯ ยกไปถึงปรากฏว่ากองทัพเมืองนครศรีธรรมราชได้ยกลงไปสมทบกับกองทัพเมืองสงขลาตีทัพปัตตานีแตกพ่ายออกไปจากเมืองสงขลาได้เสียก่อน¹⁷ ทัพของพระยาสงขลาจึงตามตีกองทัพปัตตานีลงไปถึงปัตตานีและสามารถจับกุมสุลต่านปัตตานีกลับเข้ามาจางยังกรุงเทพฯ ได้เป็นผลสำเร็จ¹⁸ เมืองสงขลาจึงมีความชอบ รัชกาลที่ 1 จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้เมืองสงขลาดูแลควบคุมรัฐมลายูฝั่งอ่าวไทย คือ ปัตตานี และตรังกานู มาตั้งแต่บัดนั้น เรื่องการยกเมืองสงขลาให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ นั้นจากหลักฐานยังคงคลาดเคลื่อนกันอยู่เช่นในงานวิจัยเรื่อง ปัตตานี การค้าและ

การเมืองของครองชัย หัตถา¹⁹ และพงศาวดารเมืองปัตตานี ของพระยาวิเชียร (ชม ณ สงขลา)²⁰ กล่าวว่าการยกเมืองสงขลาให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2351 แต่หากจะพิจารณาถึงสาเหตุจริงๆ ที่รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชดำริให้แยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราช พร้อมทั้งมอบหมายหน้าที่กำกับดูแล ทั้งปัตตานี และตรังกานูนั้น ผู้เขียนมองว่า เป็นเพราะทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างดุลอำนาจในบริเวณคาบสมุทรมลายูให้มั่นคงเป็นประการสำคัญที่สุด²¹ ด้วยทรงเห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชเพียงเมืองเดียวที่ดูแลรัฐมลายูทั้งสาม ไม่ทั่วถึง อีกทั้งเมืองนครศรีธรรมราชมีที่ตั้งอยู่ไกลจากรัฐมลายูฝั่งอ่าวไทยเวลาเกิดเหตุความวุ่นวายจะแก้ไขไม่ทันทั่วถึง ในขณะที่เมืองสงขลาตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีความเหมาะสมมากกว่าเพราะเป็นเมืองที่ประชิดติดกับรัฐมลายูฝั่งอ่าวไทยอย่างตรังกานู และปัตตานี ทำให้การสอดส่องดูแลเป็นไปได้ง่ายและรวดเร็วกว่ามาก นอกจากนี้พระยาสงขลา (บุญฮุย) มีความดีความชอบในการตามตีปัตตานีจนสามารถจับกุมตั้งกูดินสุลต่านปัตตานีขึ้นมาจางยังกรุงเทพฯ และที่สำคัญเพื่อเป็นการลดทอนอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชไม่ให้มีอิทธิพลในหัวเมืองปักษ์ใต้และรัฐมลายูจนเกินไป ตั้งแต่นั้นมาเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองสงขลาต่างก็พยายามแข่งขันกันขยายอิทธิพลของตนในบริเวณคาบสมุทรมลายูอย่างเข้มข้น จนกลายเป็นความบาดหมางแตกร้างกัน จนเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่กระตุ้นให้บรรดารัฐมลายูที่อยู่ภายใต้การควบคุมของสยามก่อการต่อต้านอำนาจของสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเหตุการณ์มาสุกงอมรุนแรงที่สุดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตามลำดับ

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า เดียวกัน

¹⁸ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

¹⁹ ครองชัย หัตถา, ปัตตานี การค้าและการเมืองการปกครองในอดีต (ปัตตานี: โรงพิมพ์มิตรภาพ, 2541), หน้า 114.

²⁰ พระยาวิเชียรคีรี(ชม ณ สงขลา), พงศาวดารเมืองปัตตานี(ประชุมพงศาวดารภาค 3) (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทย, 2457), หน้า 4-6.

²¹ สงบ สงเมือง, การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2310-2444 (สงขลา: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522), หน้า 164-165.

การที่สยามปกครองรัฐมลายูในลักษณะเช่นนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งตั้งสถานีการค้าอยู่ที่เกาะหมาก(เกาะปีนัง) มาตั้งแต่สมัยต้นรัชกาลที่ 1 เมื่อสยามได้ตัดสินใจโจมตีรัฐไทรบุรีให้มาเป็นสิทธิ์ขาดในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งการโจมตีไทรบุรีในครั้งนี้ของสยามส่งผลให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เกาะหมากได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง เพราะเมื่อไทรบุรีต้องตกไปอยู่ในมือสยามอย่างเด็ดขาดเช่นนี้ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็เปรียบเสมือนต้องเผชิญปัญหาถึง สองด้านพร้อมๆกัน ด้านหนึ่งคือความพยายามที่จะไม่ให้ประเด็นเรื่องไทรบุรีกลายเป็นข้อพิพาททางการเมืองระหว่างบริษัทและสยามซึ่งจะทำให้การผสมสัมพันธไมตรีทางการทูต และเศรษฐกิจที่กำลังดำเนินการคืบหน้าอยู่ต้องหยุดชะงักลง อีกด้านหนึ่งก็คือความต้องการให้ไทรบุรีซึ่งตกเป็นสิทธิ์ขาดในการปกครองของสยามสงบนิ่งโดยเร็วเพื่อให้ไทรบุรีกลับมาเป็นแหล่งเสบียงอาหารและแหล่งการค้าให้กับเกาะหมากของบริษัทต่อไป เหตุการณ์ในครั้งนี้ยังได้ผลักดันให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องตั้งคำถามเกี่ยวกับนโยบายของตนเองที่มีต่อรัฐพื้นเมืองต่างๆในคาบสมุทรมลายู และที่มีต่อสยามด้วย บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้มีการประเมินและทบทวนถึงนโยบายที่ทางบริษัทจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการภายในของรัฐพื้นเมืองซึ่งบริษัทยึดถือเป็นความสำคัญสูงสุดมาโดยตลอดในช่วงพุทธศตวรรษ 24 เสียใหม่ นอกจากนี้บริษัทต้องพยายามมองหาความชอบธรรมและความถูกต้องในการปฏิเสธไม่ให้ความช่วยเหลือสุลต่านไทรบุรี (ปะแงรัน) ในการป้องกันตนเองและการต่อสู้แย่งชิงไทรบุรีคืนจากสยาม รวมไปถึงจนถึงการที่บริษัทพยายามจะกำหนดท่าทีของตนเองใหม่และพยายามกำหนดว่าสยามมีสิทธิ์อันชอบธรรมในการยึดครองไทรบุรีหรือไม่อีกด้วย²²

พระบรมราชาบายที่พระมหากษัตริย์สยามทรงนำมาปกครอง และแก้ไขปัญหาการต่อต้านอำนาจของรัฐมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีทั้งที่ประสบความสำเร็จ และประสบความสำเร็จ ดังจะเห็นได้ชัดว่าพระบรมราชาบายแบ่งแยก และปกครองที่พระมหากษัตริย์สยามทรงใช้กับรัฐปัตตานีในสมัยรัชกาลที่ 2²³ และทรงใช้กับรัฐไทรบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3²⁴ นั้นประสบความสำเร็จมากพอสมควรเพราะทั้งปัตตานี และไทรบุรีเมื่อถูกแบ่งออกเป็นหัวเมืองย่อยๆ และต่างมีเจ้าเมืองหรือสุลต่านปกครองไม่ขึ้นต่อกันนั้นต่างก็ดำเนินนโยบายของตนเพื่อประโยชน์ของตนเป็นหลักใหญ่ ทำให้ขาดความร่วมมือและขาดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการต่อต้านอำนาจและอิทธิพลของสยาม ปัตตานีและไทรบุรีจึงอ่อนกำลัง และแทบจะหมดบทบาทในการต่อต้านอำนาจสยามอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่พระบรมราชาบายที่ทรงพยายามจะขจัดอิทธิพลของอำนาจท้องถิ่นโดยการแต่งตั้งข้าราชการสยามให้ปกครองรัฐมลายูนั้นปรากฏผลไม่เป็นที่น่าพอใจและไม่สามารรถแก้ไขปัญหาในระยะยาวได้ เช่น การที่รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งขุนนางสยามเชื้อสายจีนจากสงขลามาเป็นเจ้าเมืองปัตตานีพร้อมทั้งทรงมอบกำลังคนให้อีกจำนวนหนึ่ง²⁵ ก็ไม่สามารถรักษาความสงบภายในกลายเป็นปัญหาระยะยาวจนรัชกาลที่ 2 ทรงต้องแบ่งปัตตานีออกเป็นเมืองย่อยๆ เพื่อแก้ไขปัญหาในเวลาต่อมา ในขณะที่พระบรมราชาบายที่ทรงพยายามจะขจัดอิทธิพลของอำนาจท้องถิ่นในรัฐไทรบุรีเปรียบเสมือนโรคร้ายที่รื้อวันกำเริบ ซึ่งผลที่ตามมานั้นเลวร้ายยิ่งกว่าในปัตตานีเสียอีก เพราะพระบรมราชาบายนี้ได้ก่อให้เกิดสงครามครั้งใหญ่ระหว่างสยาม และรัฐมลายูถึง 2 ครั้งในรัชกาลต่อมา ในส่วนพระบรมราชาบายการผูกสัมพันธ์กับอำนาจท้องถิ่นอันเป็นพื้นฐานสำคัญของแนวคิดจักรพรรดิราชานั้น ก็มีทั้งที่ประสบความสำเร็จและประสบความสำเร็จ

²² ชูลีพร วิรุณหะ, บุษงารายา (กรุงเทพมหานคร: คัดติโสภาคการพิมพ์, 2551), หน้า 160-162.

²³ อิบรอฮิม ชุกรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

²⁴ หลวงอุดมสมบัติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-233.

²⁵ อิบรอฮิม ชุกรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

เมื่อทรงนำไปใช้กับรัฐมลายู ความล้มเหลวของพระบรมราชาบายการผูกสัมพันธ์กับอำนาจท้องถิ่นนั้นปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 จากกรณีที่ปัตตานีต่อต้านอำนาจของสยามถึง 2 ครั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยผู้นำชาวมลายู 2 คนที่สยามแต่งตั้งให้เป็นสุลต่าน และกรณีการต่อต้านอำนาจของสยามโดยสุลต่านไทรบุรี(ปะแวงรัน) ในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่อย่างไรก็ตามการดำเนินพระบรมราชาบายผูกสัมพันธ์กับอำนาจท้องถิ่นในสมัยรัชกาลที่ 3 กลับประสบความสำเร็จมากพอสมควร เพราะภายหลังจากที่ทรงปรับเปลี่ยนพระบรมราชาบายในรัฐมลายูโดยทรงหันกลับไปผูกสัมพันธ์กับอำนาจท้องถิ่น เช่น การที่ทรงโปรดให้สุลต่านไทรบุรี (ปะแวงรัน) ซึ่งถือว่าเป็นขบถแข็งเมืองในรัชกาลที่ 2 กลับมาปกครองไทรบุรีได้ตามเดิม การคัดสรรชาวมลายูท้องถิ่นที่มีสติปัญญาและเชื่อถือได้มาปกครองหัวเมืองมลายูที่ถูกแบ่งแล้วทั้งในปัตตานี และไทรบุรีที่สำคัญคือการที่ทรงจัดระเบียบการเมืองการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้ควบคู่กันไปด้วยนั้นก็ปรากฏว่าสยามก็ไม่ประสบปัญหาการต่อต้านอำนาจและอิทธิพลของรัฐมลายูอีกเลยจนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สรุปผลการวิจัย

พอจะสรุปจากที่กล่าวมาทั้งหมดได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นสยามได้ดำเนินนโยบายในการปกครองรัฐมลายูเปลี่ยนแปลงไปจากในสมัยสุโขทัยและอยุธยาพอสมควร กล่าวคือ พระบรมราชาบายของกษัตริย์สยามที่มีต่อรัฐมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนกระทั่งถึงก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 นั้นสยามมีความพยายามที่จะปกครองรัฐโดยการกระชับอำนาจให้รัดกุมและเข้มแข็งมากยิ่งขึ้นกว่าในสมัยสุโขทัย และอยุธยา แต่กระนั้นก็ยังคงตั้งอยู่บนแนวคิดจักรพรรดิ-ราชาธิราชซึ่งมุ่งที่จะรักษาความสัมพันธ์กับผู้ปกครองพื้นเมืองในฐานะเจ้า

อธิราช ซึ่งเน้นถึงความภักดีและสวามิภักดีในฐานะศูนย์อำนาจเล็กที่พึงปฏิบัติต่อศูนย์อำนาจใหญ่ รัฐมลายูยังคงดำเนินนโยบายภายในของตนได้อย่างกิ่งอิสระ อย่างไรก็ตามแม้สยามจะมีแนวคิดและมีความสัมพันธ์ต่อรัฐมลายูบนแนวคิดจักรพรรดิราชก็ตาม แต่ความพยายามของสยามที่จะกระชับอำนาจและอิทธิพลของตนให้รัดกุมมากยิ่งขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนนี้ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้ง และการต่อต้านจากรัฐมลายูจนเกิดเป็นสงครามครั้งใหญ่ลุกลามไปทั่วคาบสมุทรมหลายครั้ง

เมื่อเกิดปัญหา รัฐมลายูต่อต้านอำนาจและอิทธิพลของสยามเกิดขึ้น พระมหากษัตริย์สยามมักทรงดำเนินพระบรมราชาบายแก้ไขสถานการณ์เป็นกรณีๆ โดยทรงมุ่งแก้ไขที่จุดเริ่มต้นของปัญหาเป็นหลักสำคัญ กล่าวคือพระมหากษัตริย์สยามจะทรงมีพระบรมราชาบายแก้ไขปัญหาในรัฐมลายูที่กระทำการต่อต้านเท่านั้น จะไม่ทรงแตะต้องรัฐมลายูอื่นๆ ที่ไม่ได้แสดงท่าทีหรือแสดงออกจากชัดเจนว่าต่อต้านอำนาจ และอิทธิพลของสยาม ดังเช่น เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท วังหน้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตีปัตตานีที่ต่อต้านอำนาจสยามเข้ามาเป็นเมืองประเทศราชได้สำเร็จใน พ.ศ. 2328 จึงโปรดให้มีการแต่งตั้งสุลต่านองค์ใหม่แทนองค์เดิมที่สิ้นพระชนม์ในสนามรบ ในขณะที่ ตรีังกานู และไทรบุรีซึ่งเริ่มแรกได้แสดงท่าทีต่อต้านอำนาจสยามเช่นเดียวกับปัตตานี แต่ภายหลังได้เข้ามาอ่อนน้อมถวายเครื่องราชบรรณาการโดยไม่ได้ทำสงครามนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทก็ไม่ได้ทรงโปรดให้มีการเปลี่ยนแปลงตัวสุลต่านแต่อย่างใด หรือแม้กระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อทรงประสบปัญหาความไม่สงบในปัตตานี จนต้องทรงกำหนดพระบรมราชาบายแบ่งแยกปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมืองก็ทรงดำเนินพระบรมราชาบายแบ่งแยกและปกครองนี้กับรัฐปัตตานีเท่านั้น ในขณะที่เมื่อทรงประสบปัญหาความไม่สงบรัฐไทรบุรีก็ไม่ทรงโปรดที่จะใช้พระบรมราชาบายในลักษณะเดียวกันกับที่ทรงใช้กับปัตตานี แต่ทรงเลือกที่จะดำเนิน

พระบรมราชาบายไปอีกทางหนึ่งดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

แต่อย่างไรก็ตาม แม้สยามจะพยายามปกครอง และหรือกำกับดูแลรัฐมลายูอย่างรอบคอบเพียงใดก็ตาม ก็เป็นเรื่องยากยิ่งที่จะประสบความสำเร็จโดยไม่เกิดการต่อต้าน และต้อง

ยอมรับความจริงว่ารัฐมลายูเองก็พยายามดิ้นรนที่จะหาทางออกจากอำนาจของสยามอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน อีกทั้งการขยายอิทธิพลของศูนย์อำนาจใหญ่อื่นๆ อาทิเช่น พม่า ญวน หรือแม้กระทั่งอังกฤษ ก็เป็นสิ่งล่อตาล่อใจผู้นำชาวมลายูให้เอาใจออกห่างจากสยาม ซึ่งย่อมเป็นเรื่องที่อาจเกิดขึ้นได้เสมอในบริบทเวลาดังกล่าว

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2506). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 1-2. พระนคร: โรงพิมพ์ ป.พิศนาคะการพิมพ์.
- ครองชัย หัตถา. (2541). **ปัตตานี การค้าและการเมืองการปกครองในอดีต**. ปัตตานี: โรงพิมพ์มิตรภาพ.
- ชุกกรี, อีปรอฮิม. (2549). **ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรมลายูปะตา**, แปลโดย หะสัน หมัดหมาน และ มะหามะซากี เจ๊ะหะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอ. เอส. พรินติ้งเฮ้าส์.
- ชูลีพร วิรุณหะ. (2551). **บุหงารายา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศักดิ์โสภากการพิมพ์.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (2515). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411).” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ทิพากรวงสมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (2526). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา.
- _____. (2504). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- วิเชียรคีรี(ชม ณ สงขลา), พระยา. (2457). **พงศาวดารเมืองปัตตานี** (ประชุมพงศาวดารภาค 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย.
- สงบ ส่งเมือง. (2522). **การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2310-2444**. สงขลา: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- หลวงอุดมสมบัติ. (2530). **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ**. พร้อมคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- อัลฟาตานี, อาเหม็ด ฟาที. (2543). **ประวัติศาสตร์ปัตตานี**, แปลโดย นีอับลูรากีบ สิริเมธากุล. ปัตตานี: สถาบันสมุทรัฐเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.